

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS

2004 metai

2

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

2004

2

VILNIUS 2005

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

2004

2

VILNIUS 2005

UDK 947.45

Li 237

Redakcinė kolegija:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS

Vytauto Didžiojo universitetas

Alfonsas EIDINTAS

Vilniaus universitetas

Zigmantas KIAUPA (pirmininkas)

Lietuvos istorijos institutas

Česlovas LAURINAVIČIUS

Lietuvos istorijos institutas

Ingė LUKŠAITĖ

Lietuvos istorijos institutas

Bronius MAKASKAS

Lenkijos MA Istorijos institutas

Jolita MULEVIČIŪTĖ

Kultūros, filosofijos ir meno institutas

Edmundas RIMŠA

Lietuvos istorijos institutas

Jolita SARCEVIČIENĖ (sekretorė)

Lietuvos istorijos institutas

Vladas SIRUTAVIČIUS

Lietuvos istorijos institutas

Saulius SUŽIEDĖLIS

Milersvilio universitetas

Redakcinės kolegijos adresas:

Kražių g. 5, 01108 Vilnius

<http://www.istorija.lt>

ISSN 0202-3342

© Lietuvos istorijos institutas, 2005

© Straipsnių autoriai, 2005

VITALIJA STRAVINSKIENĖ

LENKAI LIETUVOJE. 1944 M. ANTROJI PUSĖ – 1946 METAI: TARP PASIRINKIMO LIKTI AR IŠVYKTI Į LENKIJĄ?

Įvadas

Besibaigiantis Antrasis pasaulinis karas, politinės ir ekonominės santvarkos, sienų pokyčiai lėmė didelio masto migraciją iš Lietuvos. Tai ypač palietė Vilnių ir Vilniaus kraštą. LSSR ir Lenkijai susitarus dėl buvusių Lenkijos piliečių evakuacijos¹ iš Lietuvos SSR teritorijos į Lenkiją ir lietuvių – iš Lenkijos teritorijos į Lietuvą, keliems tūkstančiams žmonių reikėjo apsispręsti dėl tolesnio likimo: nepaisant įvairių politinių, ekonominių-socialinių pokyčių likti Lietuvoje ar pasinaudoti galimybe ir repatriuoti į Lenkiją.

Straipsnyje siekiama apibūdinti lenkų padėtį Lietuvoje pirmaisiais pokario metais, atskleisti veiksnius, lėmusius vienokį ar kitokį jų apsisprendimą, įvairių institucijų požiūrį ir poveikį repatriacijos procesui.

Sąlygiškai reikėtų išskirti tokius etapus: 1944 m. antroji pusė – 1945 m. vidurys ir 1945 m. rudenį – 1946 m. Pirmajame etape repatriaciją labiausiai veikė lenkų pagrindžio organizacijų egzistavimas ir neigiama pozicija jos atžvilgiu. Iki 1945 m. vidurio likvidavus lenkų pagrindį, repatriacijos procesas įsibėgėjo. 1946 m. lenkų išvykimą daugiau veikė sovietinė represinė socialinė-ekonominė politika (ypač kaime) bei pasikeitęs Lenkijos vyriausybės vyriausiojo įgaliotinio įstaigos požiūris į repatriaciją.

¹ Keičiama terminu repatriacija, kuris suprantamas kaip „užsienio valstybėse esančių kitos valstybės piliečių grąžinimas į jų valstybę pagal juos išleidžiančios ir priimančios valstybių susitarimą“. *Tarptautinių žodžių žodynas*, Vilnius, 1985, p. 423. Tačiau ir šis terminas neviseiškai tikslus, ypač lenkų autochtonų atžvilgiu.

Lietuvos istoriografija nagrinėjama tema nėra gausi. Sovietmečiu ši problematika nebuvo tiriama. Bendrieji repatriacijos klausimai ir į Lenkiją persikėlusiu asmenų bendras skaičius tėra paminėti P. A. Miškinio ir Mykolo Požarsko darbuose².

Pirmas reikšmingesnis, archyvine medžiaga paremtas straipsnis, nagrinėjantis 1944–1946 m. gyventojų migracinius procesus tarp Lenkijos ir Lietuvos, pasirodė 1989 m.³ Jame nagrinėtos lietuvių galimybės persikelti į Lietuvą, o lenkų – į Lenkiją, tam trukdančios priežastys, iš dalies aptarti repatriacijos rezultatai. Anot autoriaus, lenkų repatriacijai trukdė nesutarimai tarp Lietuvos ir Lenkijos repatriacinių įstaigų, netinkamas jų darbuotojų darbas, atskirų žinybų savivaliavimai⁴. Nepriklausomos Lietuvos istoriografijoje buvo publikuoti Nastazijos Kairiūkštytės straipsniai⁵, kuriuose atskleidžiama 1944–1946 m. repatriacijos eiga, dinamika, vykdytojai, jos rezultatai, palikto turto klausimai. Tačiau straipsniuose detaliau nenagrinėti veiksniai, lėmę vienokią ar kitokią lenkų laikyseną ir apsisprendimą.

Lenkijos istoriografijoje Lietuvos lenkų repatriacijos klausimai nagrinėjami keliuose darbuose. Paminėtina Jano Czerniakiewicziaus monografija⁶, kurioje lenkų repatriacija iš Lietuvos nagrinėjama kaip sudėtinė lenkų repatriacijos iš SSSR dalis. Jame pateikiami vertingi statistiniai duomenys (kiek iš kokių Lietuvos rajonų išvyko lenkų, kokia jų socialinė padėtis, jų teritorinis pasiskirstymas Lenkijoje ir kt). Tačiau autoriaus pateikti duomenys kelia tam tikrų abejonių ir yra kvestionuojami.

Pastaruoju metu Lenkijoje pasirodė naujų darbų, skirtų XX a. antrosios pusės Lietuvos lenkų problematikai. Visų pirma paminėtina Stanislovo Ciesielskio parengta šaltinių publikacija⁷. Pats publikacijos pavadinimas „Lenkų iš rytinių pakraščių perkėlimas į Lenkiją“ rodo, jog autorius vykusį procesą įvertino naujai ir įvardijo kaip perkėlimą (daugeliu atvejų kaip priverstinį). Publikacijoje daugiausia skelbiami Naujųjų aktų archyve saugomi dokumentai. Kitos lenkų autorės – Alicijos Paczoskos straipsnyje⁸ vyrauja prieštaringas vertinimas: vienu atveju autorė procesą įvardija kaip evakuaciją,

² P. A. M i š k i n i s, Lietuvos ir Lenkijos santykių raida po II pasaulinio karo, *Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai, A serija*, 1970, t. 1, p. 70–71; M. P o ž a r s k a s, *Tarybų Lietuvos ir Liaudies Lenkijos santykiai*, Vilnius, 1973.

³ G. S u r g a i l i s, Lietuva ir Lenkija: pokario emigracijos problemos, *Komunistas*, 1989, Nr. 10, p. 71–77.

⁴ Ten pat, p. 74–75.

⁵ N. K a i r i ū k š t y t ė, Lenkų repatriacija iš Lietuvos 1944–1947 m., *Rytų Lietuva*, Vilnius, 1992, p. 124–141; N. K a i r i ū k š t y t ė, Turto klausimai pirmosios gyventojų repatriacijos iš Lietuvos SSR į Lenkiją metais (1945–1946), *Lituanistica*, 1992, Nr. 3, p. 11–21; N. K a i r i ū k š t y t ė, Vilniaus krašto gyventojų sudėties pokyčiai 1939–1946 m., *Lietuvos rytai*, Vilnius, 1993, p. 281–288.

⁶ J. C z e r n i a k i e w i c z, *Repatriacja ludności polskiej z ZSSR 1944–1948*, Warszawa, 1987.

⁷ *Przesiedlenie ludności polskiej z kresów wschodnich do Polski* [red. S. Ciesielskis], Warszawa, 1999.

⁸ A. P a c z o s k a, Powojenna ewakuacja ludności – sposób na rozwiązanie problemów etnicznych Wileńszczyzny, *Opór wobec systemów totalitarnych na Wileńszczyźnie w okresie II wojny światowej*, Gdańsk, 2003, s. 81–93.

kitu – kaip priverstinį perkėlimą, trečiu – kaip gelbėjimąsi nuo sovietizacijos. Su autorės argumentacija ir vertinimu dažnai negalima sutikti, juo labiau kad jie neretai paremti repatriantų atsiminimais ir jų subjektyvia nuomone. Aleksanderio Srebrakowskio darbe⁹ repatriacija atskleidžiama 1944–1959 m. perkėlimo į Lenkiją fone ir konceptualių požiūriu naujo vertinimo nepateikė.

Rengiant straipsnį daugiausia naudotasi Lietuvos ypatingajame archyve saugomais dokumentais (daugiausia sovietinių represinių struktūrų, kurios domėjosi įvairiais su repatriacija susijusiais klausimais). Juose atsispindi lenkų pagrindžio organizacijų veikla, jų požiūris ir įtaka repatriacijos procesui, apibūdinamos lenkų gyventojų nuotaikos dėl repatriacijos, Lenkijos vyriausybės vyriausiojo įgaliotinio repatriacijai LSSR teritorijoje įstaigos pozicija vykdamas repatriaciją. Vertingi tyrinėjamai problematikai Lietuvos centriname valstybės archyve esantys LSSR Vyriausybės vyriausiojo atstovo repatriacijai LSSR teritorijoje įstaigos dokumentai.

Lietuvos lenkai: teritorinis pasiskirstymas ir skaičius 1944 m. pabaigoje – 1945 m.

Kad geriau suvoktume repatriacijos procesą ir jo mastą, lenkų gyventojų požiūrį į ją, trumpai apžvelgsime Lietuvos lenkų bendruomenės teritorinį pasiskirstymą, narių skaičių. Dauguma lenkų kompaktiškai gyveno Vilniuje ir Vilniaus, Trakų, Švenčionių apskrityse. Į Vilniaus apskritį įėjo 12 valsčių. 1945 m. pradžioje, NKVD duomenimis, apskrityje gyveno 116 tūkst. gyventojų, iš kurių 105 tūkst. buvo lenkų tautybės žmonės (vyriausiojo atstovo repatriacijai LSSR teritorijoje Vinco Mickevičiaus skaičiavimais, apskrityje gyveno 110 tūkst. lenkų¹⁰). Vilniaus mieste gyveno 106 497 gyventojai, iš kurių 84 990 buvo lenkai¹¹. Taigi mieste ir apskrityje jie buvo dominuojanti etninė grupė. Tačiau reikėtų pažymėti, jog 1919–1939 m. į Vilniaus kraštą atvyko apie 98 tūkst. lenkų, iš kurių apie 88 tūkst. apsigyveno Vilniaus mieste¹². Dar keliolika tūkstančių lenkų atvyko 1939 m. pabaigoje – 1940 m. pirmoje pusėje¹³. Kita vertus, lietuvių skaičius Vilniaus krašte vokiečių okupacijos metais taip pat padidėjo, tačiau karo

⁹ A. Srebrakowski, *Polacy w Litewskiej SRR 1944–1989*, Toruń, 2001.

¹⁰ 1944 m. gruodžio 17 d. vyriausiojo atstovo repatriacijai LSSR teritorijoje Mickevičiaus apytiksliai duomenys apie Lietuvos apskrityse gyvenančius lenkų tautybės asmenis, *LCVA*, f. R-841, ap. 11, b. 3, l. 3.

¹¹ Ataskaitinis pranešimas SSSR NKVD vyriausiosios milicijos valdybos viršininkui 1 rango milicijos komisariui Galkinui apie atliktą darbą išduodant pasus Lietuvos teritorijoje. Be datos (turėtų būti 1944 m. gruodžio mėnuo – V. S.), *LYA*, VRM dokumentų skyrius, f. V-102, ap. 1, b. 1, l. 5.

¹² N. Kairiūkaitė, Vilniaus krašto gyventojų sudėties pokyčiai 1939–1946 m., p. 286.

¹³ G. Surgailis, Lenkai, Antrojo pasaulinio karo atbėgėliai, Lietuvoje (1939 m. rugsėjis – 1940 m. birželis), *Rytų Lietuva*, Vilnius, 1992, p. 108.

pabaigoje sumažėjo. Pažymėtina, kad 1943 m. pavasarį dauguma iš Suvalkų krašto 1941 m. išstremtų lietuvių atsidadė Rytų Lietuvoje, kur buvo apgyvendinti lenkų ūkiuose iš jų pastaruosius išvairius. Šie, neturėdami kur dėtis, prisijungė prie ginkluoto lenkų pogrindžio. Lietuviai ūkininkai sulaukė Armijos krajojvos keršto. Jos nariai lietuvius (ne tik ūkininkus, bet ir mokytojus, dvasininkus ir kt.) baugino, naudojo prieš juos smurtą, reikalaudami apleisti Vilniaus kraštą. Todėl dauguma lietuvių karo pabaigoje iš čia pasitraukė¹⁴. Taip Armija krajo va siekė išlaikyti Vilniaus krašto lenkiškumą, neabejodama, kad po karo jis priklausysias Lenkijai.

Reikėtų pabrėžti, jog Vilniaus krašto lenkų bendruomenę sudarė skirtingų kategorijų asmenys. Vieni į Vilniaus kraštą atvyko Lenkijai jį okupavus, kiti buvo karo pabėgėliai, treči – vietiniai sulenkėję lietuviai ar baltarusiai. Visai kitokia buvo kitose Lietuvos apskrityse gyvenusių lenkų padėtis. Tai buvo nedominuojanti etninė grupė, kurią norėta sulietuvinti.

Trakų apskritis pagal gyventojų skaičių buvo panaši į Vilniaus. Ją sudarė 11 valsčių, kuriuose 1945 m. pradžioje gyveno 114 591 žmogus. Kiek iš jų lenkų – tiksliai nėra žinoma. Daugiausia lenkų gyveno Eišiškių, Rūdiškių, Trakų valsčiuose. Pagal gyventojų skaičių tai buvo patys didžiausi apskrities valsčiai, juose iš viso gyveno per 45 tūkst. žmonių. Kiek daugiau lenkų tautybės žmonių buvo ir Valkininkų valsčiuje. Galima sakyti, kad apskrityje lenkai sudarė apie trečdalį visų gyventojų (apie 35–40 tūkst. žmonių). Palyginus su 1942 m. gyventojų surašymo duomenimis¹⁵ ir atsižvelgiant į tai, kad 1944 m. prie šios apskrities buvo prijungti Eišiškių ir Valkininkų valsčiai, gauname panašų skaičių.

Švenčionių apskritį sudarė 11 valsčių. 1945 m. pirmoje pusėje apskrityje gyveno 93 631 gyventojas, iš kurių 19 108 buvo lenkai¹⁶. Daugiausia lenkų gyveno Pabradės, Švenčionėlių ir Švenčionių valsčiuose – iš viso apie 29 tūkst. žmonių. Pagal gyventojų skaičių Švenčionių ir Pabradės valsčiai buvo patys didžiausi apskrityje.

Iš kitų Lietuvos apskričių lenkų tautybės žmonių daugiau buvo Alytaus, Kauno, Kėdainių, Ukmergės, Panevėžio, Zarasų apskrityse. Tačiau nustatyti tikslų jų skaičių sudėtinga. Lenkijos šaltiniuose nurodoma, kad vadinamojoje „Kauno Lietuvoje“ po Antrojo pasaulinio karo gyveno apie 80 tūkst. lenkų¹⁷. Pagal 1942 m. surašymo duomenis, išskyrus Vilniaus kraštą, kitose Lietuvos apskrityse lenkų buvo 12,3 tūkst.¹⁸ Tačiau

¹⁴ *Armija krajo va Lietuvoje*, Vilnius–Kaunas, 1999, d. 2, p. 266–268, 277; A. L. A r b u š a u s k a i t ė, *Gyventojų mainai tarp Lietuvos ir Vokietijos pagal 1941 m. sausio 10 d. sutartį*, Klaipėda, 2002, p. 165, 183–184.

¹⁵ Lenkai sudarė 23,5% visų apskrities gyventojų (apie 26 tūkst.). Trakų apskrities gyventojai lytimis ir tautybėmis. 1942 m. gegužės 27 d. surašymo duomenys, *LCVA*, f. R-743, ap. 5, b. 45, l. 22.

¹⁶ 1945 m. gegužės 20 d. Švenčionių apskrities apibūdinimas, *LYA*, ap. 3, b. 1651, l. 4.

¹⁷ *Przesiedlenie ludności polskiej z kresów wschodnich do Polski 1944–1947*, s. 114.

¹⁸ N. K a i r i ū k š t y t ė, Lenkų repatriacija iš Lietuvos 1944–1947 m., p. 127.

galima teigti, kad 1942 m. surašymo duomenyse nurodomas lenkų skaičius yra kiek sumažintas, nes atliekant šį surašymą dalis lenkų galėjo užsirašyti lietuviais norėdami užsitikrinti saugesnį socialinį statusą arba išvengti represijų. Šį teiginį iš dalies patvirtina 1946 m. pirmosios pusės statistiniai duomenys apie įvairias apskritis. Kai kurių apskričių sovietinė statistika užfiksavo tautinę gyventojų sudėtį. Antai 1942 m. surašymo duomenimis, Vilkaviškio apskrityje lenkų buvo 183, o 1946 m. pirmoje pusėje – 2910¹⁹.

Nustatyti minėtose apskrityse gyvenusių lenkų skaičių pagal užsiregistravusių važiuoti į Lenkiją ir išvykusių asmenų skaičių taip pat sudėtinga. Iš tų apskričių repatriuoti į Lenkiją panoro apie 50 tūkst. asmenų, o išvyko apie 11 tūkst. Taip atsitiko dėl to, kad išvykti panoro asmenys, neatitikę Lietuvos SSR Vyriausybės ir Lenkijos Tautinio išsivadavimo komiteto pasirašyto susitarimo pirmojo straipsnio (t. y. iki 1939 m. rugsėjo 17 d. neturėję Lenkijos pilietybės ir nebuvę lenkais). Kadangi iš šių apskričių daugiausia leista išvykti 1946 m., kai dokumentiškai reikėjo įrodyti tautybę ir pilietybę, tai to neįrodę, negalėjo išvažiuoti. Vis dėlto daliai lietuvių pavyko išvykti. Lietuvių istorikų darbuose nurodoma, kad tarp išvykusių į Lenkiją 10% asmenų (17–18 tūkst.) buvo lietuviai²⁰. Kita vertus, LSSR partinė administracinė valdžia siekė sulaukyti ekonomiškai stiprius lenkų ūkininkus, kurių reikėjo vietos žemės ūkiui²¹.

Peržiūrėjus įvairius statistinius duomenis galima tvirtinti, jog 1944 m. pabaigoje – 1945 m. pirmoje pusėje Lietuvoje gyveno 300–330 tūkst. lenkų tautybės žmonių, iš kurių didžioji dauguma gyveno Vilniaus krašte.

Lenkų pagrindinių organizacijų pozicija dėl repatriacijos

Galima teigti, kad bene labiausiai lenkų apsisprendimui repatriuoti ar likti įtakos turėjo lenkų pagrindžio organizacijų ir dvasininkų pozicija bei sovietinio saugumo represijos prieš lenkų pagrindį.

Rytų ir Pietryčių Lietuvoje 1944–1945 m. veikė lenkų pagrindžio organizacijos. Vyriausia civilinė organizacija buvo Zygmunto Fedorowicziaus vadovaujama Lenkijos Respublikos Vyriausybės įgaliotinio kraštui institucija – Vyriausybės delegatūra (*Delegatura Rządu*). Tokios institucijos pagal vaivadijas Lenkijos emigracinės vyriausybės buvo įkurtos dar 1942 m. Vilniaus vaivadijos įgaliotiniu buvo paskirtas Z. Fedorowiczius²². Ši organizacija vykdė emigracinės vyriausybės politiką, kurios vienas iš uždavinių buvo ginti ir stiprinti lenkiškumą Vilniaus krašte.

¹⁹ Žinios apie Vilkaviškio apskritį, *LCVA*, f. R-754, ap. 4, b. 527, l. 11.

²⁰ N. K a i r i ū k š t y t ė, Lenkų repatriacija iš Lietuvos 1944–1947 m., p. 130.

²¹ 1945 m. rugsėjo 6 d. A. Višinsko ir A. Pavlovo informacija V. Molotovui, *LCVA*, f. R-841, ap. 10, b. 27, l. 63.

²² Pranešimas apie LSSR NKGB agentūrinį-operatyvinį darbą 1945 m. balandžio mėnesį, *LVA*, f. K-1, ap. 3, b. 161, l. 130.

Kita lenkiška pagrindinė organizacija prie Lenkijos Vyriausybės įgaliotinio institucijos – „Lenkų politinių partijų konventas“, veikęs Vilniuje 1942–1944 m.²³ Viename iš organizacijos tarybos posėdžių buvo akcentuojama, kad reikia priešintis sovietinės valdžios įtakos stiprėjimui tarp lenkų ir baltarusių, trukdyti bet koki jų darbą šiame krašte, skatinti lenkų ir baltarusių gyventojų patriotizmą ir kt.²⁴

Šios organizacijos glaudžiai siejosi su karine lenkų organizacija Armija krajova. Pastaroji per savo struktūras ragino lenkus gyventojus nerepatricijuoti.

SSSR ir komunistinės Lenkijos susitarimai dėl repatriacijos kirtosi su lenkų pagrindžio organizacijų pozicija. Todėl galima teigti, kad 1944 m. rudenį – 1945 m. viduryje (praktiškai iki jų likvidavimo) lenkų pagrindžio organizacijos repatriacijai nepritarė. Vyriausybės delegatūra išleido daugybę atsisaukimų, kuriuose gyventojus kvietė priešintis ir boikotuoti visas sovietinės valdžios priemones²⁵. Repatriacija buvo vertinama kaip viena iš sovietinių priemonių, gyventojai buvo raginami pasilikti vietoje ir niekur nevažiuoti. Tokios pačios pozicijos laikėsi „Lenkų politinių partijų konventas“. Buvo platinami tokio turinio atsisaukimai: „Vienos vokiečių okupacijos mes atsikratėme, dabar atėjo antras okupacijos periodas, bet bus laikas – mes atsikratysime jos. Vilnius buvo ir bus lenkų. Kas išvažiuoja iš Vilniaus, tas išduoda Tėvynę“²⁶. Armijos krajos Informacijos ir propagandos biuro leidžiamuose laikraščiuose taip pat buvo raginama neišvykti²⁷. Antra vertus, šalia oficialios pagrindžio organizacijų pozicijos buvo kitas neviešinamas sprendimas. 1945 m. kovo mėnesį suėmus Armijos krajos štabo viršininką Stanisławą Heilmaną išaiškėjo, jog lenkų pagrindinių organizacijų atstovai buvo sutarę, kad nei Armija krajova, nei Vyriausybės delegatūra netrukdyt lenkų registracijai ir repatriacijai²⁸. Tačiau tokia nuostata nebuvo sleidžiama ne tik tarp gyventojų, bet netgi tarp pagrindžio organizacijų vadovų. Tuo buvo siekiama, kad jie kuo ilgiau neišvyktų. Todėl suprantama, kodėl veikę Armijos krajos būriai elgėsi priešingai. Eduardo Borszczewskio vadovaujamas būrys veikė Vilniaus apskrities Maišiagalos valsčiuje.

²³ LSSR VSK pirmininko pavaduotojo pulk. Randakevičiaus 1959 m. liepos 29 d. raštas Partijos istorijos instituto direktoriui R. Šarmaičiui, ten pat, LKP dokumentų saugykla, f. 3377, ap. 55, b. 216, l. 19.

²⁴ 1945 m. vasario 16 d. Františko Krulio apklausos protokolas, ten pat, b. 217, l. 257.

²⁵ Pranešimas apie LSSR NKGB agentūrinį-operatyvinį darbą 1945 m. balandžio mėnesį, ten pat, f. K-1, ap. 3, b. 161, l. 133.

²⁶ 1945 m. birželio 4 d. pranešimas LSSR valstybės saugumo komisarui Guzevičiui apie NKGB agentūrinį-operatyvinį darbą Vilniaus apskrityje 1945 m. gegužės mėnesį, ten pat, f. K-1, ap. 3, b. 1900, l. 197.

²⁷ Pranešimas apie LSSR NKGB agentūrinį-operatyvinį darbą 1945 m. balandžio mėnesį, ten pat, b. 161, l. 140.

²⁸ Išrašas iš S. Heilmano 1945 m. balandžio 3 d. apklausos protokolo, ten pat, LKP dokumentų saugykla, f. 3377, ap. 55, b. 216, l. 65.

Dar 1945 m. rudenį būrio partizanai ragino tautiečius neišvažiuoti į Lenkiją, bet jaunimui prisijungti prie ginkluotų būrių ir kovoti prieš bolševizmą²⁹. Netrukus šio būrio partizanai buvo suimti. Pažymėtina, kad jie turėjo repatriacinius lapus, taigi buvo pasirengę išvažiuoti.

Viename iš Vyriausybės delegatūros atsišaukimų „Į Liubliną nevažiuoti“ buvo išdėstyta, kaip reikia elgtis lenkų visuomenei. Tokio atsišaukimo atsiradimą lėmė Lenkų patriotų sąjungos raginimas Vilniaus lenkams važiuoti į Liubliną ir užimti aukštus postus šalies administracijoje. Vyriausybės delegatūra, reaguodama į tai, rašė: „taip pat atkreipiame dėmesį, kad išvykimas turint tikslą neiti į administraciją, o tikslai turint tikslą patekti į Vakarus nuo Kerzono linijos – tai pralaimėjimo reiškinys, kuris taip pat turi būti smerkiamas ir persekiojamas. Laikytis vietoje“³⁰. Panašaus turinio atsišaukimų buvo ir vėliau. Repatriacijoje buvo įžvelgtas SSSR siekis išstumti lenkiškumą iš buvusių rytinių Lenkijos žemių.

Dėl pagrindžio organizacijų agitacijos norinčių repatriuoti lenkų skaičius labai sumažėjo. Tai ypač pastebima 1945 m. gegužės mėnesį. Gegužės 5 d. iš 2200 užsirašiusių repatriuoti išvažiavo tik 1030, 7 d. vietoj ešelonų Nr. 28 ir 29 (pirmas visiškai sukomplektuotas ešelonas iš Vilniaus su 820 repatriantų išvyko 1945 m. sausio 28 d.) išvažiavo vienas su 730 žmonių. Gegužės 11, 13–15 dienomis neišvyko nė vienas ešelonas, nes nebuvo norinčių važiuoti³¹.

Siekdama sunaikinti lenkų pagrindį ir paspartinti repatriacijos eigą, NKVD-NKGB pradėjo lenkų areštus. Ypač daug lenkų pagrindžio dalyvių buvo suimta 1944 m. gruodžio pabaigoje – 1945 m. sausio-vasario mėnesiais. Vyriausybės delegatūrai smūgis suduotas 1944 m. pabaigoje, kai buvo suimti jos vadovai ir aktyvūs nariai. Suimtąjį Z. Fedorowiczų pakeitė Jerzis Dobrzańskis, o 1945 m. birželio 2 d. šį suėmus – Adamas Galińskis. Jis pradėjo organizacijos likvidavimo darbus. 1944 m. suėmus „Lenkų politinių partijų konvento“ vadovus Liudwiką Chmajų, Stefaną Ehrenkretzą, vėliau areštavus aktyvesnius narius, organizacijos veikla buvo sužlugdyta. Ginkluotą lenkų pagrindį NKVD-NKGB sunaikino iki 1945 m. pabaigos³². Tačiau reikėtų pažymėti, jog dar 1944 m. vasarą Armijos krajojovs vadovybė pasisakė už jos dalinių permetimą į Lenkiją, iš kurių vietiniams partizanams nurodyta išsiskirstyti į namus. Buvo laikomasi tokios

²⁹ Pranešimas LSSR vidaus reikalų liaudies komisarui generolui majorui Bartašiūnui apie operatyvinių agentūrinį darbą Vilniaus apskrityje 1945 m. spalio mėnesį, ten pat, f. K-1, ap. 3, b. 1905, l. 232.

³⁰ Atsišaukimas „Į Liubliną nevažiuoti“, ten pat, ap. 10, b. 11, l. 19.

³¹ 1945 m. gegužės 21 d. LSSR valstybės saugumo liaudies komisaro pavaduotojo pulkininko Veselovo ir LSSR NKGB 2-ojo skyriaus viršininko papulkininkio Rudyko specpranešimas VKP (b) CK Lietuvos biuro pirmininkui Suslovui, ten pat, b. 12, l. 91.

³² A. B u b n y s, NKGB-NKVD prieš lenkų pagrindį Lietuvoje 1944 m. antroje pusėje – 1945 m. pirmoje pusėje, *Genocidas ir rezistencija*, 1999, Nr. 2(6), p. 61.

strategijos – masinis (vėliau ir pavienis) trumpalaikis šuolis iš sovietų užimtos teritorijos į Lenkiją³³.

NKVD-NKGB iki 1945 m. vasario vidurio buvo suėmę 11 633 lenkus (skaičiuojant ir laikinai sulaikytus)³⁴. Po tokio saugumo siautėjimo lenkų požiūris į repatriaciją pakito. Siekiant išvengti suėmimų ir norint išsaugoti žmones, per Lenkijos vyriausybės vyriausiojo įgaliotinio repatriacijai komisijoje veikiančius pagrindžio organizacijų narius siekta, kad kuo daugiau ginkluoto pagrindžio dalyvių išvyktų į Lenkiją. Repatriacija buvo naudojama kaip priedanga. Nemažai Armijos krajojovs dalyvių su fiktyviais dokumentais sėkmingai pasiekė Lenkiją. Vilniaus apskrityje Dieveniškų valsčiuje aktyviai veikė „Gromo“ būrys. Jam priklausę Stanisławas Grigas, Wiktoras Dawalis, Janas ir Wacławas Jurekai ir kt. dar 1944 m. išvyko į Lenkiją³⁵. Trakų apskrityje 1945 m. vasarą veikė „Smelyj“, „Parembos“, „Don“, „Lamper“, „Lalius“ vadovaujami partizanų būriai, vieniją daugiau kaip 107 žmones, iš kurių 73 repatriavo į Lenkiją³⁶. Lenkams partizanams vadovybė buvo rekomendavusi po legalizacijos išvykti į Lenkiją.

Silpstant lenkų pagrindžiui 1945 m. antroje pusėje repatriacija paspartėjo. Pirmiausia ir daugiausia lenkų važiuo iš Vilniaus. Iš čia į Lenkiją išvykti užsirašė 109 332 lenkai, iš viso 111 341 žmogus³⁷. Nesunku pastebėti, kad išvykti norėjo daugiau lenkų, negu jų gyveno mieste. Taip atsitiko dėl to, kad iš čia repatriavo lenkai iš Latvijos, Estijos ar kitų SSSR regionų, taip pat dalis lietuvių – lenkų šeimų narių ar prisidengusių lenkų tautybe. Nors LSSR Vyriausybės vyriausiasis atstovas repatriacijai LSSR teritorijoje Albertas Knyva tokios kategorijos žmones priskyrė prie neturėjusių teisės išvykti, tačiau Lenkijos vyriausybės vyriausiojo įgaliotinio repatriacijai LSSR teritorijoje įstaigos darbuotojai padėdavo jiems išvažiuoti. Juo labiau kad iš pradžių dokumentais nebuvo reikalaujama įrodyti turėtą Lenkijos pilietybę ir tautybę, be to, ir pirmieji ešelonai su repatriantais pasienyje būdavo tikrinami tik formaliai³⁸. Iki 1946 m. rug-

³³ K. K a s p a r a s, Lietuvių ir lenkų pagrindžių santykių genezė antrosios rusų sovietų okupacijos pradžioje 1944–1945 m., *Armija krajoje Lietuvoje*, p. 118.

³⁴ Pranešimas SSSR Valstybės saugumo liaudies komisariato pavaduotojui, valstybės saugumo 2 rango komisarui Kabulovui apie Lietuvos SSR operatyvinę-politinę padėtį 1945 m. birželio 1 dienai, *LYA*, f. K-1, b. 20, l. 226.

³⁵ Išrašas iš Jano Kelio kaltinamojo protokolo, 1950 m. vasario 15 d., ten pat, LKP dokumentų saugykla, f. 3377, ap. 55, b. 217, l. 363.

³⁶ LSSR Trakų apskrities NKVD viršininko Rožavskio pažyma apie kovos su banditizmu apskrityje 1945 m. birželio 1 – rugpjūčio 20 d. rezultatus, ten pat, f. K-1, ap. 18, b. 75, l. 192.

³⁷ Žinios apie piliečius, pareiškusius norą repatriuoti iš Lietuvos SSR į Lenkiją ir apie jų gyvą inventorių pagal repatriacinius rajonus, *LCVA*, f. R-841, ap. 10, b. 27, l. 128.

³⁸ 1945 m. spalio 18 d. A. Knyvos raštas NKVD pasienio kariuomenės viršininkui generolui majorui Byčkovskiui, *LYA*, LKP dokumentų saugykla, f. 1771, ap. 8, b. 197, l. 53.

pjūčio 20 d. iš Vilniaus išvyko 86 911 žmonių³⁹ (lenkų tyrinėtojo J. Czerniakiewicziaus duomenimis – 107 613).

Vilniaus, Švenčionių, Trakų, Zarasų ir kt. apskričių valsčiuose repatriacija vyko lėčiau. Iš šių apskričių 1945–1946 m. repatrijavo kiek daugiau negu 81 tūkst. žmonių. Tai aiškintina tuo, kad iš pradžių didžiausias dėmesys buvo skirtas lenkų repatriacijai iš Vilniaus (panašiai kaip Baltarusijos SSR: čia pirmiausia leista išvykti Gardino, Naugarduko ir kitų miestų lenkams). Antra vertus, LSSR partinė vadovybė dėl ekonominių motyvų ribojo lenkų ūkininkų išvykimą. Be to, jų padėtį sunkino prastas susisiekimas su geležinkelio stotimis, sezoniniai darbai: dalis lenkų ūkininkų atsisakydavo išvažiuoti neužbaigę sėjos ar derliaus nuėmimo darbų⁴⁰. Tačiau galima teigti, kad NKVD-NKGB nuslopinus lenkų pogrindį, repatriacija įgavo didesnę pagreitį.

Lenkų dvasininkų pozicija dėl repatriacijos

Dalis eilinių lenkų gyventojų, negalėdami apsispręsti repatrijuoti ar pasilikti, kreipėsi į dvasininkus. Vilniaus vyskupijos arkivyskupas Romualdas Jałbrzykowski viena-reikšmiškai pasisakė prieš repatriaciją ir priešinosi lenkų išvykimui⁴¹. Arkivyskupas liepė kunigams pasilikti ir raginti lenkus niekur neišvažiuoti. Tokio nurodymo buvo laikomasi. Antai Šumsko kunigas Stanislawas Klimas ir Aušros vartų bei Petro ir Povilo bažnyčių kunigas Marjanas Rusakiewiczzius agitavo lenkus pasilikti. Vilniaus apskrities kaimuose jie organizavo pagrindinę religinio pobūdžio organizaciją „Tretinin-kai“, kurios skyriai veikė daugelyje kaimų, vienas skyrius jungė iki 15 žmonių⁴². Organizacijos nariai buvo lenkai, raginę tautiečius pasilikti. Tokio pobūdžio veikla buvo

³⁹ Ten pat, ap. 9, b. 279, l. 24. Faktiškai išvyko kiek daugiau lenkų, nes dalis žmonių išvažiavo turėdami nevisiškai sutvarkytus dokumentus (išvyko tik su repatriaciniais lapais arba be jų), jų išvykimas buvo suderintas tik su Lenkijos vyriausybės vyriausiojo įgaliotinio repatriacijai LSSR teritorijoje įstaigos darbuotojais. Be to, dalis lenkų, ypač pogrindžio organizacijų narių, Lenkiją pasiekdavo nelegaliu būdu. Manytume, kad tikslesnį išvykusių asmenų skaičių atspindi Lenkijos vyriausiojo įgaliotinio įstaigos duomenys, nes dažnai šios įstaigos darbuotojai vienašališkai (be lietuvių atstovų sutikimo) leisdavo išvykti žmonėms. Kita vertus, kai kuriuose repatriaciniuose rajonuose Lenkijos įgaliotinio darbuotojai kontroliavo ir vadovavo repatriacijos darbui (LSSR vyriausybės vyriausiojo atstovo repatriacijai LSSR teritorijoje įstaigos pareigūnai neturėjo norinčių išvykti piliečių sąrašų, turto įkainojimo bylų ir kt., todėl naudojosi lenkų pusės sudarytais dokumentais).

⁴⁰ 1945 m. gegužės 21 d. LSSR valstybės saugumo pulkininko Veselovo ir NKGB 2-ojo skyriaus viršininko Vilniaus miestui papulkininko Rudyko specpranešimas VKP(b) Lietuvos biuro pirmininkui Suslovui, ten pat, f. K-1, ap. 10, b. 12, l. 91.

⁴¹ 1945 m. birželio 10 d. SSSR liaudies saugumo komisaro pavaduotojo Kabulovo direktyva LSSR NKVD-NKGB operatyvinių sektorių viršininkams, LSSR NKGB miestų ir apskričių skyrių viršininkams, ten pat, f. K-1, ap. 18, b. 64, l. 15.

⁴² 1945 m. birželio mėn. LSSR NKGB 2 skyriaus viršininko Zausajevo pažyma apie kunigų Stanislavo Klimo ir Marjano Rusakevičiaus vadovaujamos lenkų grupės veiklą, ten pat, ap. 18, b. 78, l. 64.

rezultatyvi ir kaimuose, kur veikė organizacijos skyriai, buvo mažiau pageidaujančių išvykti į Lenkiją.

Tačiau lenkų dvasininkų pozicija palaiptai keitėsi. Bene didžiausią įtaką darė saugumo represijos prieš lenkus ir tiesiogiai dvasininkus. 1945 m. sausio–vasario mėnesiais buvo suimti lenkų kunigai Władysławas Kisielius, Aleksanderis Lachowiczius, Lucjanas Sołtan-Pereświtas, Antonis Pichońskis, Giedyminas Pileckis, kurie buvo susiję su pagrindžiu⁴³. Pats arkivyskupas R. Jałbrzychowskiis sausio pabaigoje taip pat buvo suimtas. Matyt, dėl silpnos sveikatos jis netrukus paleistas ir tų pačių metų vasarą išvyko į Balstogę.

Pasikeitusį lenkų dvasininkų požiūrį į repatriaciją atspindi 1946 m. Švenčionių apskrityje Pabradaje dirbusio kunigo Jano Pryzmonto pozicija: „Važiuoti reikia, bet ne visiems. Katalikų dvasininkams ne tik nepatogu, bet ir nuodėminga. Ką gi pasakys likę katalikai, kad juos kunigai paliko likimo valiai. Taip daryti negalima, bet kitų lenkų atžvilgiu – jiems važiuoti reikia. Ūkininkams ir kitų profesijų žmonėms važiuoti reikia todėl, kad likę čia jie nieko gero nesulauks, o ypač gydytojams, vaistininkams ir advokatams, jiems reikia du kartus greičiau važiuoti todėl, kad jie čia kalėjimo neišvengs“⁴⁴.

Vilniaus krašto lenkų nuotaikos ir požiūris į repatriaciją 1944 m. pabaigoje – 1946 m.

Lenkų gyventojų požiūris į repatriaciją buvo nevienalypis. Jį sąlygojo politinė-socialinė aplinka, materialinė asmens padėtis, jo užsiėmimas tuo laiku ir kt. veiksniai. Pažymėtina, kad Antrajam pasauliniam karui artėjant į pabaigą, dauguma Vilniaus ir Vilniaus krašto lenkų laukė ir vylėsi, kad bus atkurtos ikikarinės Lenkijos sienos, Vilnius liks Lenkijos sudėtyje. Todėl informacija apie repatriavimo galimybę buvo įvairiai interpretuojama. Žinia apie registracijos pradžią tarp lenkų greitai išplito. Apie galimybę išvykti į Lenkiją informavo spauda, radijas, buvo kabinami skelbimai gatvėse, įvairiose įstaigose, bažnyčiose. Daug lenkų tuo susidomėjo, tačiau nežinojo kaip elgtis. Pagal Lietuvos SSR Vyriausybės ir Lenkijos Tautinio išsivadavimo komiteto pasirašytą susitarimą užsiregistruoti išvykimui į Lenkiją reikėjo per nepilnus du mėnesius, nuo 1944 m. spalio 15 d. – 1944 m. gruodžio 1 d. Tačiau registracija pradėta tik tų pačių metų gruodžio 28 d. Vilniuje ir tik viename punkte.

Kiek plačiau reikėtų atskleisti Vilniaus lenkų nuotaikas, nes čia jie sudarė didžiąją miesto gyventojų dalį ir iš čia repatrijavę daugiausia žmonių. Vilniaus lenkai inteligentai

⁴³ 1945 m. kovo 31 d. Guzevičiaus ataskaitinis pranešimas VKP(b) CK Lietuvos biuro pirmininkui Suslovui, ten pat, ap. 10, b. 12, l. 68.

⁴⁴ Pranešimas apie agentūrinį-operatyvinį MGB Švenčionių apskrities skyriaus darbą 1947 m. sausio mėnesį, ten pat, ap. 3, b. 1652, l. 6.

labai įvairiai vertino repatriavimo galimybę. Anot Vilniaus miesto ligoninės gydytojo Snigelskio, dauguma lenkų, išskyrus materialiai susijusius su Vilniumi, išvažiuos į Lenkiją⁴⁵. Jo spėjimas pasitvirtino. Dauguma miesto gyventojų lenkų išvyko. Kitokį požiūrį į repatriaciją atspindi buvusios advokatės Irenos Szczeciak nuomonė, anot kurios, važiuoti į Lenkiją neverta, nes ji bus sovietinė, ten taip pat vyks areštai⁴⁶. Daug lenkų inteligentų buvo įsitikinę, kad „lenkų repatriacija į Lenkiją ne kas kita, kaip sovietinės vyriausybės vykdomas masinis lenkų išvežimas iš Vilniaus, kad išvalytų Vilniaus kraštą nuo lenkų“⁴⁷. Lenkai inteligentai nepasitikėjo sovietinės valdžios vykdoma repatriacija, bijodami, kad vietoj Lenkijos gali atsidurti Sibire ar Kazachstane. Dalis jų dėl to kaltino lietuvius, esą jie viską parengė tam, kad iškeltų lenkus iš Vilniaus. Repatriacijoje jie įžvelgė lietuvių bandymą išstumti lenkiškumą iš Vilniaus krašto.

Be abejo, tarp miesto gyventojų lenkų buvo repatriacijai abejingų žmonių. Jų poziciją galėtų atspindėti kelių statybos darbininko Kazimierzo Rostkowskio žodžiai: „man tas pats, kur būti – Vilniuje ar Varšuvoje, svarbu, kad būtų ką valgyti“⁴⁸. Matyt, apsisprendimui išvykti įtakos turėjo ir gyventojų buitinės sąlygos. Tuo metu Vilniuje veikė duonos kortelių sistema, pagal kurią nedirbantys asmenys jų negaudavo. Trūko ir kitų maisto produktų, pramonės prekių. Štai kaip Nadia Maksimova aprašė savo gyvenimo sąlygas: „bendrabutyje šalta, nors šunis vaikyk. Langai be stiklų, visur skersvėjis. Valgykloje maitina blogai“⁴⁹. Todėl sunkiai materialiai besiverčiantys žmonės, matyt, greičiau apsisprendė repatrijuoti.

Tarp prosovietiškausi miestiečių buvo pastebėta tendencija pasilikti. Apie tokius tautiečius informaciją rinko lenkų pagrindinės organizacijos „Vyriausybės delegatūra“ saugumo skyrius. Tai buvo vienas iš aktyvesnių organizacijos skyrių (nuo 1943 m. vasaros jam vadovavo Kazimierz Protassewiczius). Šis skyrius domėjosi lenkais, dirbusiais sovietinėse įstaigose ar simpatizavusiais sovietinei valdžiai. Buvo išsiaiškinta, kad su NKVD-NKGB bendradarbiavo 58 lenkai, komunistų partijai simpatizavo 304 žmonės. Skyriaus vedamoje kartotekoje figūravo 1500 žmonių pavardės⁵⁰.

Provincijoje didesnę įtaką žmonių apsisprendimui išvykti ar likti Lietuvoje darė žmogaus socialinė padėtis. NKGB surinktais duomenimis, čia turtingesni lenkai galvojo

⁴⁵ Pažyma apie gyventojų nuotakas paskelbus apie repatriacijos pradžią, ten pat, ap. 10, b. 10, l. 79.

⁴⁶ 1945 m. sausio 11 d. Guzevičiaus pažyma dėl Lenkijos nacionalinio išsivadavimo komiteto reorganizacijos į Lenkijos laikinąją vyriausybę ir vykdomos repatriacijos, ten pat, l. 114–115.

⁴⁷ Ten pat, l. 80.

⁴⁸ 1945 m. vasario 23 d. specpranešimas LKP CK sekretoriui Sniečkui apie Vilniaus miesto gyventojų nuotakas paskelbus Krymo konferencijos darbo rezultatus, ten pat, l. 151.

⁴⁹ 1944 m. gruodžio mėn. LSSR valstybės saugumo komisaro Guzevičiaus specpranešimas LKP (b) CK sekretoriui Sniečkui, ten pat, ap. 10, b. 10, l. 63.

⁵⁰ LSSR saugumo liaudies komisaro Guzevičiaus 1945 m. gegužės 25 d. atskaitinis pranešimas apie LSSR NKGB agentūrinį-operatyvinį darbą 1945 m. balandžio mėnesį, ten pat, l. 135.

apie repatrijavimą. Juo labiau kad prasidėjusi žemės ūkio reforma jiems nežadėjo nieko gero. Turtingo lenkų dvarininko iš Nemenčinės valsčiaus žodžiais, geriau išvažiuoti į Lenkiją ir gauti žemės tiek, kiek turėjo Lietuvoje, negu būti išsiųstam į Kazachstaną⁵¹. Turintys žemės nedaug arba visai jos neturintys lenkai ūkininkai apie išvažiavimą negalvojo. Nemenčinės valsčiaus Slesariškių kaimo lenkai Piotras Balcewiczius ir Bolesławas Grickewiczius, turėję nedaug žemės, buvo pasiryžę iš čia niekur nevažiuoti. Likti lenkus ūkininkus ragino ir lenkų pagrindžio organizacijos, teigdamos, kad sovietinė okupacija laikina⁵².

Tačiau bene didžiausią reikšmę lenkų apsisprendimui dėl repatrijavimo į Lenkiją turėjo NKVD-NKGB vykdytos represinės akcijos. Siekdama sunaikinti lenkų pagrindį, NKVD-NKGB vadovybė ėmėsi lenkų areštų. Jie lenkams įvarė nemažai baimės ir panikos. Dauguma jų manė, jog areštais siekiama priversti lenkus kuo greičiau išvažiuoti į Lenkiją⁵³. Reikia manyti, jog saugumo vykdyti areštai iš tiesų turėjo tikslą priversti kuo daugiau lenkų išvažiuoti, tokiu būdu mažinant pagrindžio organizacijų dalyvių ir rėmėjų bazę. Vien 1944 m. gruodžio 25 – 1945 m. sausio 1 d. buvo suimta 614 žmonių, iš kurių 370 buvo lenkų pagrindžio organizacijų nariai⁵⁴. 1944 m. gruodžio pabaigoje Vilniuje tvyrojusią atmosferą galima apibūdinti taip: „bolševikų vykdomi masiniai suėmimai nesiliauja ir paskutiniu metu apėmė aukščiausius lenkų visuomenės sluoksnius <...> Pasalų skaičius per šventinę savaitę padaugėjo, bet sumažėjo sulaikytų skaičius, nes pažįstamų lankymas šeimyniniais ar prekybiniais tikslais nutrūko arba lankoma labai atsargiai“⁵⁵.

Svarbus postūmis išvykti į Lenkiją buvo ir tarptautiniai įvykiai. Dalis lenkų nusprendė išvykti sužinoję Krymo konferencijos nutarimus. Jie buvo įsitikinę, jog JAV nepripažins naujų Lenkijos sienų, o kitokiu sprendimu buvo nepatenkinti ir pasipiktinę⁵⁶. Bendra lenkų nuotaika buvo prislėgta ir netgi tie, kurie nesirengė repatrijuoti, sužinoję, jog Vilnius nebus Lenkijos sudėtyje, nusprendė išvažiuoti⁵⁷.

Tačiau buvo argumentų, paskatinusių dalį lenkų pasilikti. Taip pasielgti skatino giminių ir artimųjų laišakai iš Lenkijos, kuriuose buvo skundžiamasi, jog Lenkijoje blogos

⁵¹ 1944 m. rugsėjo 29 d. specpranešimas LSSR valstybės saugumo komisariui Guzevičiui apie lenkų nuotakas pasirašius susitarimą dėl lenkų evakuacijos iš Lietuvos, ten pat, ap. 3, b. 1900, l. 48.

⁵² 1945 m. birželio 4 d. pranešimas LSSR valstybės saugumo komisariui Guzevičiui apie NKGB agentūrinį-operatyvį darbą Vilniaus apskrityje 1945 m. gegužės mėnesį, ten pat, l. 197.

⁵³ Pažyma apie Vilniaus miesto gyventojų nuotakas dėl LSSR NKGB įvykdytų areštų, ten pat, b. 10, l. 81.

⁵⁴ Pranešimas LKP(b) CK sekretoriui Sniečkui apie LSSR NKGB agentūrinį-operatyvį darbą 1944 m. gruodžio 25 – 1945 m. sausio 1 d., ten pat, l. 106.

⁵⁵ Ištraukos iš „Vilniaus kronikos“, 1944 m. gruodžio 30 d., ten pat, ap. 3, b. 1898, l. 281.

⁵⁶ 1945 m. vasario 23 d. specpranešimas LKP(b) CK sekretoriui Sniečkui apie Vilniaus miesto gyventojų nuotakas paskelbus Krymo konferencijos nutarimus, ten pat, ap. 10, b. 10, l. 145–146.

⁵⁷ 1945 m. vasario 23 d. specpranešimas LKP(b) CK sekretoriui Sniečkui, ten pat, l. 145.

gyvenimo sąlygos: didelės kainos, maži atlyginimai, be to, vietiniai lenkai nepalankiai žiūrėjo į repatriantus, todėl, anot iš Lietuvos į Lodzę repatrijavusio P. Walentynowicziaus, „mes jaučiamės svetimi savo tėvynėje“⁵⁸. Likusiems Lietuvoje giminėms buvo patariama nevažiuoti arba bent jau neskubėti išvažiuoti. Władysławas Andrzejewiczius iš Varšuvos savo tėvui į Trakų apskritį rašė: „brangus tėve, prašau saugoti savo ūkį ir niekur nevažiuoti, į jokių užsienių...“⁵⁹.

Lenkijos vyriausybės vyriausiojo įgaliotinio repatriacijai LSSR teritorijoje įstaigos požiūris į lenkų išvykimą

Lenkijos vyriausybės vyriausiojo įgaliotinio repatriacijai LSSR teritorijoje įstaigos pozicija dėl repatriacijos 1944–1946 m. buvo kintanti ir priklausė nuo Lenkijos Laikinosios vyriausybės nurodymų. Pažymėtina, kad iš pradžių Lenkijai repatriantų priėmimas buvo sudėtinga problema. Ji nebuvo pasirengusi priimti tiek daug žmonių (gerokai didesnio masto repatriacija tuo pat metu vyko iš BSSR, USSR). Tam vyriausybė pasirengė tik 1945 m. birželio mėnesį⁶⁰. Todėl anot Lenkų patriotų sąjungos vyriausiosios valdybos karinio skyriaus viršininko Kszemelio, vyriausiajam įgaliotiniui repatriacijai LSSR (juo tapo Stanisławas Ochotskis) buvo duotas nurodymas neskubėti⁶¹. Iš tiesų iš pradžių jo įstaigos darbuotojai lenkų registraciją vilkino. Antai Lentvario registracijos punktas darbą pradėjo 1945 m. sausio 27 d. Vasario mėnesį jis nedirbo 7 dienas, nes neturėjo S. Ochotskio leidimo registruoti žmones. Rūdiškių punktas darbą pradėjo 1945 m. vasario 2 d., nors dar kovo mėnesio pradžioje jame nebuvo Lenkijos vyriausybės vyriausiojo įgaliotinio repatriacijai atstovo. Švenčionių apskrities registracijos punktuose Lenkijos vyriausybės vyriausiojo įgaliotinio repatriacijai įstaigos pareigūnai žmonėms aiškino, kad registruotis gali tik specialistai⁶².

Siekiant paspartinti repatriaciją, buvo priimtas planinės repatriacijos planas (tokia tvarka įsigaliojo 1945 m. liepos 2 d.). Jam Lenkijos vyriausybės vyriausiasis įgaliotinis S. Ochotskis pritarė, tačiau iš tiesų padėtis buvo kitokia. Jo įstaigos darbuotojai agitavo prieš planą, delsdavo išduoti vizas, nesudarydavo būtinų sąrašų, netvirtindavo jų ar kitaip vilkındavo darbą. Vilniaus rajono įgaliotinis Tadeusz Kalickis liepos 1 d. nepasirašė 1-ojo ir 2-ojo planinių ešelonų vagoninių sąrašų pareiškęs, jog planinę repatriaciją

⁵⁸ 1945 m. liepos 10 d. specpranešimas LKP (b) CK sekretoriui Sniečkui, ten pat, l. 217.

⁵⁹ Ten pat, l. 218.

⁶⁰ E. K o ł o d z i e j, Polityka rządu RP w Warszawie wobec repatriacji i reemigracji obywateli polskich z ZSSR w latach 1944–1948, *Komunikaty Mazursko-Warmińskie*, 1994, nr 2–3, s. 322.

⁶¹ 1945 m. vasario ataskaitinis pranešimas SSSR Vidaus reikalų liaudies komisarui L. Berijai apie darbo eigą perkeltiant lenkus iš Lietuvos ir lietuvius iš Lenkijos, *LVA*, ap. 10, b. 19, l. 145.

⁶² Ten pat.

sugalvojo lietuviai vienašališkai⁶³. Todėl 1945 m. liepos mėnesį lenkų išvykimas vėl sutriko. Liepos 2 d. iš Vilniaus išvažiavo tik 111 žmonių (vidutiniškai vienu ešelonu išvažiudavo apie 1000 žmonių), liepos 3 d. – 241, liepos 4 d. – 278, o LSSR geležinkelių valdyba tik pirmąją dieną leido papildyti ešelonus žmonėmis iš kitų stočių⁶⁴. Todėl prieš dalį numatytu transportu neišvažiavusių lenkų buvo imtasi drastiškų priemonių: atimtos maisto ir pramoninių prekių kortelės, per patį trumpiausią laiką liepta išvykti iš Vilniaus ir kt.⁶⁵ Tokiomis priemonėmis, matyt, norėta įbauginti kitus lenkus ir priversti juos išvykti numatyta tvarka.

Tačiau palaiptams padėtis keitėsi. Lenkijai trūko žmonių naujai įjungtų rajonų apgyvendinimui, todėl buvo siekiama, kad atvyktų kuo daugiau asmenų. Lenkijos iniciatyva 1945 m. pabaigoje Varšuvoje tarp LSSR ir Lenkijos vyriausybių buvo pasirašytas papildomas protokolas, kuriame numatyta, kad repatriacijos terminas pratęsiamas iki 1946 m. birželio 15 d., o registracija vėl atnaujinama 1946 m. sausio mėnesį. Šį sykį Lenkijos vyriausybės vyriausiojo įgaliotinio repatriacijai įstaigos darbuotojai pradėjo agituoti tautiečius kuo greičiau išvažiuoti į Lenkiją. Štai 1946 m. pavasarį Vilniaus apskrities Riešės valsčiaus Kalinavo vietovėje lenkai buvo raginami kuo greičiau išvykti, o Šumsko valsčiuje sklido gandai neva gražinę repatriacinius lapus ir likę LSSR lenkai turės mokėti baudas ir bus pasodinti į kalėjimus⁶⁶.

Iš archyvinių šaltinių matyti, jog Lenkijos vyriausybės vyriausiojo įgaliotinio įstaigoje repatriacijai LSSR dirbo ne vienas su lenkų pagrindžiu susijęs asmuo. Antai Vilniuje repatriacinėje įstaigoje dirbo Stanisławas Swiatłowiczius, Jerzis Michailowskis, Frantiszekas Stalis, Józefas Wolskis, Jašiūnų repatriacijos punkte – Eugeniuszas Dawydowiczius, transporto su repatriantais palydove – Stanisława Gortińska. Jie padėdavo pagrindžio dalyviams išvykti į Lenkiją. Reikia pasakyti, kad pats Lenkijos vyriausybės vyriausiasis įgaliotinis S. Ochotskis buvo susijęs su lenkų pagrindžiu. Įgaliotiniu jis tapo su Armijos krajovos komendanto Vilniaus apskrityje ir Vyriausybės delegatūros vadovo žinia⁶⁷. Vieno iš saugumo agentų Trakų apskrityje žiniomis, Vilniuje veikianti Lenkijos vyriausybės vyriausiojo įgaliotinio repatriacijai įstaiga buvo prieglobstis dau-

⁶³ Vyriausiojo atstovo repatriacijai LSSR teritorijoje A. Knyvos 1945 m. liepos 2 d. raštas Lenkijos respublikos Laikinosios vyriausybės vyriausiajam įgaliotiniui repatriacijai Lietuvos teritorijoje Urniažui, *LCVA*, f. R-841, ap. 10, b. 25, l. 83–84.

⁶⁴ 1945 m. liepos 10 d. A. Knyvos raštas VKP(b) CK Lietuvos biuro pirmininkui Suslovui, LKP(b) CK sekretoriui Sniečkui ir LSSR Liaudies komisarų tarybos pirmininkui Gedvilui, *LYA*, LKP dokumentų saugykla, f. 1771, ap. 8, b. 194, l. 37.

⁶⁵ Vyriausiojo atstovo repatriacijai LSSR teritorijoje A. Knyvos 1945 m. liepos 4 d. raštas LSSR Vidaus reikalų liaudies komisaro pavaduotojui Sokolovskiui, *LCVA*, f. R-841, ap. 11, b. 2, l. 11.

⁶⁶ 1946 m. balandžio 27 d. informacija apie Šalčininkų ir Jašiūnų valsčių rinkėjų susitikimą su kandidatu į SSSR AT Fiodoru Kovaliovu, *LYA*, LKP dokumentų saugykla, f. 425, ap. 2, b. 23, l. 58.

⁶⁷ 1945 m. liepos mėn. pranešimas SSSR NKVD komisarui Berijai ir SSSR NKGB komisarui Merkulovui, ten pat, ap. 18, b. 2, l. 111.

geliui lenkų, pabėgusių iš lagerių ar neturinčių dokumentų⁶⁸. Reikia manyti, jog jie su fiktyviais dokumentais išvyko į Lenkiją. Fiktyvius dokumentus gamino Armijos krajojvos legalizacijos biuras, jais pogrindžio organizacijų dalyvius aprūpindavo lenkai kunigai, pagaliau juos galima buvo gauti už finansinį atlygį. Štai LSSR vyriausybės vyriausiojo atstovo repatriacijai LSSR teritorijoje centriname aparate dirbo Chonelis Chazanavičius ir Pranas Terleckas, kurie už atlygį Lenkijos vyriausybės vyriausiojo įgalotinio įstaigos darbuotojui perduodavo repatriacinius lapus⁶⁹. Savo padėtimi naudojosi ir Rūdiškių repatriaciniame punkte dirbęs Fiodoras Lobanovas⁷⁰.

Sovietinių įstaigų ir organizacijų požiūris į repatriaciją

LSSR vadovybės požiūrį į lenkų repatriaciją bene labiausiai lėmė ekonominiai-socialiniai interesai. Lietuvos atstovai planavo, kad į Lenkiją gali išvykti iki 250 tūkst. žmonių. Tačiau repatrijuoti iš Lietuvos pareiškė norą apie 380 tūkst. žmonių. Tai buvo kur kas daugiau, negu buvo planuota. Todėl panorusius išvykti lenkus pradėta diferencijuoti. Pirmiausia leista išvykti lenkams iš Vilniaus. Į juos buvo žiūrima kaip į sovietinei valdžiai priešiška nusiteikusius žmones, kurie bus labiau žalingi negu naudingi. Tuo tarpu Vilniaus krašto kaimų ir kitų Lietuvos apskričių gyventojų lenkų išvykimas buvo stabdomas dėl ekonominių priežasčių. Buvo siekiama, kad esant sunkiai LSSR ekonominei padėčiai ūkiai neliktų tušti, žemė būtų apdirbama, įvykdyti privalomi pristatymai ir kitos prievolės.

Prasidėjusi repatriacija sukėlė rimtų problemų įvairioms organizacijoms. Kai kuriose iš jų dauguma darbuotojų lenkų pareiškė norą išvykti. Todėl įmonių ir įstaigų vadovai trukdė repatrijuoti. Jie vengė atleisti iš darbo, atsiskaityti su norinčiais išvykti į Lenkiją lenkais, laukdami, kol juos pakeis apskirtyse mobilizuoti lietuviai. Tačiau 1945 m. vasario 23 d. Liaudies komisarų tarybos priimtą nutarimą „Dėl Vilniaus miesto apgyvendinimo ir įmonių bei įstaigų aprūpinimo darbuotojais mobilizuojant lietuvius iš kitų Lietuvos apskričių“ sunkiai sekėsi realizuoti. Pagal mobilizacijos planą iš 17 Lietuvos apskričių turėjo persikelti 20 tūkst. lietuvių. Tačiau kovo–gegužės mėnesiais į Vilnių pagal mobilizaciją atvyko tik 832 asmenys⁷¹, kurių dalis netrukus pasišalino.

⁶⁸ 1946 m. spalio 12 d. agentūrinis pranešimas, ten pat, ap. 3, b. 1732, l. 299.

⁶⁹ 1946 m. rugsėjo 5 d. nuosprendis Choneliui Chazanavičiui ir Pranui Terleckui, *LCVA*, f. R-841, ap. 1, b. 18, l. 60.

⁷⁰ 1945 m. balandžio 25 d. A. Knyvos raštas LKP(b) CK sekretoriui Kučinskui, *LYA*, LKP dokumentų saugykla, f. 1771, ap. 8, b. 194, l. 31; 1945 m. kovo 9 d. Vyriausiojo atstovo įstaigos bendrojo skyriaus viršininko L. Markausko patvirtintas pareiškimo nuorašas, *LCVA*, f. R-841, ap. 11, b. 2, l. 101.

⁷¹ LSSR Centrinės profesinių sąjungų tarybos tikrintojų grupės vadovo Šero ataskaitinė informacija apie mobilizuotų darbininkų ir tarnautojų buitines-materialines sąlygas Vilniaus miesto įmonėse ir įstaigose, ten pat, f. R-754, ap. 12, b. 12, l. 164.

1945 m. pavasarį LSSR vyriausybės vyriausiasis atstovas repatriacijai LSSR teritorijoje A. Knyva sudarė planą spartesnei repatriacijos eigai. Plane buvo nurodyta, kad įmonių ir įstaigų vadovai per dvi savaites turi atsiskaityti su norinčiais repatrijuoti ir patenkančiais į išvykstančiųjų planinius sąrašus⁷². Tačiau tame pačiame plane buvo numatyta, jog galima užlaikyti tuos asmenis, kurių darbas įmonėse ir įstaigose yra būtinas, o juos pakeisti per trumpą laiką neįmanoma. Tuo organizacijų vadovai naudojosi. Antai 1945 m. gegužės mėnesį Valstybiniame statybos trešte, alaus darykloje ir tabako fabrike dirbo 1557 lenkai, iš jų repatrijuoti panoro 1339 žmonės. Tačiau juos pakeisti atvyko tik 491 lietuvis, iš kurių 31 netrukus pasišalino⁷³. Siekiant paspartinti repatriacijos tempą, vyriausiojo atstovo repatriacijai įstaiga iš organizacijų vadovybių pareikalavo sąrašų tų lenkų, kuriuos kaip specialistus reikėjo užlaikyti. 33 Vilniaus įstaigos ir organizacijos atsiuntė 1583 lenkų sąrašus⁷⁴. Daugiausia žmonių užlaikė Lietuvos geležinkelių Vilniaus stoties depas (476 asmenis), LSSR komunalinio ūkio liaudies komisariatas (125 asmenis), Vilniaus rajono energijos valdyba (107 asmenis), Vyriausioji statybos ir statybinių medžiagų pramonės valdyba prie LSSR Liaudies komisarų tarybos (96 asmenis). Kartais įmonių vadovai specialiai vilkino atleidimą, ir tik po vyriausiojo atstovo repatriacijai A. Knyvos tiesioginio ir primygtinio nurodymo atleisti iš darbo vieną ar kitą lenką jie galėdavo išvykti. Taip po A. Knyvos rašto Lietuvos geologijos skyriaus viršininkui Krivcovui inžinierius Stanisławas Wondekeris buvo atleistas iš darbo ir galėjo išvažiuoti⁷⁵. Tačiau reikia pažymėti, jog visų pirma buvo atsižvelgiama į vietos įmonių ir įstaigų poreikius.

LSSR vyriausybės ir Lenkijos tautinio išsivadavimo komiteto susitarimo 3 straipsnis numatė, kad repatrijuojantys asmenys atleidžiami nuo priklausančių natūrinių pristatymų, piniginių ir draudimo mokesčių. Tai buvo itin aktualu kaime gyvenantiems žmonėms. Kartais vietinė partinė valdžia trukdė išvykti: neišduodavo pažymų dėl turimo turto, nepriimdavo iš išvažiuojančių paliekamo turto, kol neatlikti privalomi pristatymai ir nesumokėti visi mokesčiai⁷⁶. Tai pasakytina apie Vilniaus apskrities

⁷² LSSR vyriausiojo atstovo repatriacijai LSSR teritorijoje 1945 m. spalio 6 d. raštas LKP(b) CK sekretoriui Sniečkui ir LSSR LKT pirmininkui Gedvilui, *LYA*, LKP dokumentų saugykla, f. 1771, ap. 9, b. 279, l. 31.

⁷³ 1945 m. gegužės 21 d. LSSR valstybės saugumo liaudies komisaro pavaduotojo pulkininko Veselovo ir LSSR NKGB 2-ojo skyriaus viršininko papulkininkio Rudyko specpranešimas VKP(b) CK Lietuvos biuro pirmininkui Suslovui, ten pat, f. K-1, ap. 10, b. 12, l. 92.

⁷⁴ Sąrašas asmenų specialistų pagal įstaigas, kurių išvykimas į Lenkiją užlaikomas 2 mėnesiams (iki 1945 m. birželio 1 d.), *LCVA*, f. R-841, ap. 10, b. 26, l. 83–116, 137–138.

⁷⁵ 1945 m. kovo 6 d. vyriausiojo atstovo repatriacijai LSSR teritorijoje A. Knyvos raštas Lietuvos geologijos skyriaus viršininkui Krivcovui, ten pat, l. 3.

⁷⁶ LSSR vyriausybės vyriausiojo atstovo evakuacijai LSSR teritorijoje A. Knyvos 1946 m. balandžio 16 d. raštas Vilniaus apskrities vykdomojo komiteto pirmininkui, *LYA*, LKP dokumentų saugykla, f. 425, ap. 2, b. 23, l. 106.

Riešės, Paberžės, Jašiūnų, Nemenčinės valsčius. Antai Jašiūnų valsčiuje už laiku neatliktus pristatymus repatriacinis lapas buvo atimtas iš Michalinos Jurgelewicz⁷⁷. Gražinti pažadėta tik atlikus privalomus pristatymus. Tokių atvejų buvo daugiau.

LSSR vyriausiasis atstovas repatriacijai A. Knyva vietos vykdomiesiems komitetams nurodė nuo 1946 m. birželio 8 d. iš norinčių repatrijuoti lenkų neimti mokesčių, privalomų pristatymų ir kitokių prievolių. A. Knyva stengėsi, kad repatriacija būtų užbaigta kaip numatyta – 1946 m. birželio 15 d. Todėl jis pakeitė išvykimui būtinų dokumentų gavimo tvarką. Dėl tokių pažymų į valsčių vykdomuosius komitetus turėjo kreiptis ne norintis išvykti, o repatriacinės įstaigos darbuotojas. Vėliau dėl tokios pozicijos A. Knyvai teko aiškintis LKP(b) CK sekretoriui Antanui Sniečkui ir ši nurodymą atšaukti⁷⁸. Tačiau žmonės įvairiais būdais stengėsi rasti išeitį iš tokios padėties. Štai vienas ūkininkas iš Gudeikių kaimo Paberžės valsčiaus nepaisė reikalavimo atsiskaityti su valstybe ir be jokių pažymų išvažiavo. Kitas lenkas iš Naujosios Vilnios valsčiaus išvažiavo nesumokėjęs 1570 rublių⁷⁹. Dalis ūkininkų iš Rudaminos, Maišiagalos valsčių stengėsi nuslėpti turimos žemės kiekį arba žemę pasidalydavo su giminičiais, taip siekdami sumažinti privalomų pristatymų normą⁸⁰. Vietos partinės valdžios atstovai buvo nepatenkinti buvusia padėtimi, siūlė vesti likusių ūkininkų ir jų turimo turto tikslią apskaitą. Buvo apgailestaujama, kad lenkams iš viso buvo leista išvykti į Lenkiją⁸¹.

Išvados

Antrojo pasaulinio karo pabaigoje LSSR Vyriausybei ir Lenkijos tautiniam išsivadavimo komitetui pasirašius susitarimus dėl buvusių Lenkijos piliečių repatriacijos į Lenkiją, Lietuvos lenkams teko apsispręsti: likti sovietinėje Lietuvoje ar išvykti į Lenkiją. Šiam apsisprendimui įtakos turėjo tiek išoriniai (teritoriniai pokyčiai Lenkijoje, lenkų pogrindžio pozicija, politiniai-ekonominiai pasikeitimai Lietuvoje), tiek vidiniai

⁷⁷ 1946 m. birželio 8 d. A. Knyvos raštas Vilniaus apskrities vykdomojo komiteto sekretoriui Fedorenko ir pirmininkui Syčiugovui, ten pat, b. 63, l. 110.

⁷⁸ 1946 m. birželio 14 d. A. Knyvos raštas LKP(b) CK sekretoriui Sniečkui, ten pat, f. 1771, ap. 9, b. 279.

⁷⁹ Politinė informacija Nr. 19 apie Vilniaus apskrities apylinkių vykdomųjų komitetų ataskaitinius susirinkimus, ten pat, b. 21, l. 79; 1946 m. (mėnuo neįskaitomas) 26 d. Naujosios Vilnios uždaro partinio susirinkimo protokolas, ten pat, b. 24, l. 169.

⁸⁰ 1945 m. rugpjūčio 24 d. informacija apie LKP (b) CK VII plenumo nutarimų Vilniaus apskrityje įvykdymą, ten pat, f. 1771, ap. 112, b. 112, l. 39–41.

⁸¹ Šumsko valsčiaus 1946 m. kovo 3 d. partinio susirinkimo protokolas, ten pat, f. 425, ap. 2, b. 26, l. 158.

(subjektyvūs emociniai) veiksniai. Lenkų pagrindžio organizacijų agitacija prieš repatrijavimą, lenkų įsitikinimas, jog Vilnius ir Vilniaus kraštas priklausys Lenkijai, stabdė repatriacijos procesą. Tačiau NKVD-NKGB represijos prieš lenkus, pagrindžio likvidavimas, Lenkijos valstybinių sienų pokyčiai privertė lenkus išvykti. Lenkų apsisprendimui likti ar išvykti nemažą įtaką turėjo ir žmogiškasis veiksnys. Sunku buvo pasirinkti: ar viską palikus išvykti kažkur pas savus, į nežinomybę, ar pasilikti gimtinėje. Vis dėlto didesnė lenkų dalis pasirinko repatrijavimą į Lenkiją.

LSSR vyriausybės vyriausiojo atstovo repatriacijai LSSR teritorijoje Alberto Knyvos griežta ir nenuolaidi Lenkijos atstovams pozicija padėjo realizuoti LSSR vadovybės repatriacinius planus. Jie gerokai skyrėsi nuo Lenkijos planų. Pažymėtina, kad repatriacija vyko diferencijuotai: lenkų išvykimui iš Vilniaus mažiau trukdyta, tuo tarpu Vilniaus krašto kaimų ir kitų apskričių gyventojų lenkų išvykimas buvo pristabdomas. 1944–1946 m. iš Lietuvos išvyko 180–190 tūkst. lenkų. Tarp išvykusių asmenų nemažai buvo lietuvių, kurie pasinaudojo repatriacija, kad per Lenkiją patektų į Vakarų.

Viena repatriacijos priežasčių buvo lenkiškumo silpnėjimas Vilniaus krašte. Išvykusių lenkų vietą užėmė atvykėliai iš Rusijos, Baltarusijos, Ukrainos ir kt. vietų (tarp jų buvo nemažai lenkų). Išvykus praktiškai visai lenkų inteligentijai, likę lenkai pasidavė spartesniam nutautėjimo procesui. Tačiau, kita vertus, repatriacija pozityviai paveikė dalies lenkų gyvenimą: išvykdami į Lenkiją jie išvengė suėmimo, kalinimo ar tremties.

POLES IN LITHUANIA FROM THE SECOND HALF OF 1944 UNTIL 1946: CHOOSING BETWEEN STAYING OR EMIGRATING TO POLAND

Summary

VITALIJA STRAVINSKIENĖ

With the Second World War ending, the changes in the political and economic structure as well as the borders caused a large scale migration from Lithuania. Particularly in Vilnius and Vilnius region. This especially touched Vilnius and the Vilnius region. After the LSSR and Poland reached an agreement concerning the evacuation of former Polish citizens and Jews (The term 'repatriation' is used in the article) from the territory of the Lithuanian SSR to Poland and Lithuanians from the territory of Poland to Lithuania, many thousands of people had to decide their fate, i.e. to remain in Lithuania despite the various political, economic, and social changes or to take advantage of the opportunity and be repatriated to Poland.

The article describes the situation of the Poles in Lithuania during the first post-war years and reveals the factors which determined their decision one way or another, the views of various institutions, and the effect on the repatriation process.

The majority of the Poles lived compactly in Vilnius and counties of Vilnius, Trakai, and Švenčionys.

300–330 thousand Poles resided in Lithuania from the end of the 1944 until first half of 1945, the greatest part of them in the Vilnius region.

It is possible to state that the position held by the Polish underground organisations strongly influenced the decision of Poles to be repatriated or remain in Lithuania. The organisations were opposed to the repatriation process. The attitude of the Polish clergy, who had a great deal of influence on the inhabitants, was close to this position. Romuald Jałbrzykowski, who was the archbishop of the Vilnius Diocese, together with those priests under him exhorted their countrymen to remain in Lithuania. The repatriation process increase after the Polish underground was liquidated and some of the clergy were repressed in the first half of 1945. Initially mostly Poles emigrated from Vilnius (about 90 thousand).

The territorial changes in Poland as well as the political and economic changes in Lithuania also induced the Poles to be repatriated. The majority of the Poles in the Vilnius region had hoped and expected that this region would belong to Poland after the war. The new political reality, however, dispersed these hopes and spurred them to emigrate to Poland.

The following conclusions are formulated at the end of the article:

The agreements signed at the end of the Second World War by the LSSR and Polish Committee of National Liberation concerning the repatriation of former Polish citizens to Poland gave Lithuania's Poles an alternative: to remain in Lithuania or emigrate to Poland. The people's decision to remain in Lithuania or to emigrate to Poland was influenced by both external (territorial changes in Poland, the position of the Polish underground, and political-economic changes in Lithuania) and internal (subjective emotions) factors. The agitation by Polish underground organisations against repatriation and the Polish conviction that Vilnius and the Vilnius region belonged to Poland stopped the repatriation process. But NKVD-NKGB repressions against the Poles, the liquidation of the underground, and the changes in Poland's state borders forced Poles to emigrate. Human factors also had a big impact on the decision of Poles to remain or emigrate. It was difficult to choose: to

leave everything behind and emigrate into the unknown to a place where their countrymen lived or to remain in their homeland. Nevertheless the greater part of Poles chose repatriation to Poland.

The severe and unconditional position of the chief LSSR representative for repatriation, Albertas Knyva, towards Polish representatives helped realise the repatriation plans of the leadership of the LSSR. They significantly differed from Poland's plans. It should be noted that the repatriation occurred in a differentiated manner: the departure of Poles from Vilnius was little hindered while the departure of Poles residing in the villages of the Vilnius region as well as in other counties was slowed. 180–190 thousand Poles emigrated from Lithuania during 1944–1946. Among these emigrants were many Lithuanians who took advantage of the repatriation to reach the West through Poland.

One consequence of the repatriation was the weakening of the Polish nature of the Vilnius region. Arrivals from Russia, Belarus, Ukraine, etc (including many Poles) took the place of the emigrating Poles. After practically all the Polish intelligentsia left, the remaining Poles yielded more quickly to the denationalisation process. But on the other hand, repatriation positively affected the lives of some Poles: by emigrating to Poland, they avoided arrest, imprisonment, and/or deportation.

Gauta 2004 m. spalio mėn.

Vitalija Stravinskienė (g. 1972). Humanitarinių mokslų daktarė (nuo 2002 m.), Lietuvos istorijos instituto XX a. istorijos skyriaus mokslo darbuotoja. Tyrinėjimų kryptis – etninė Lietuvos lenkų bendruomenė 1944–1990 metais.

Lietuvos istorijos institutas, Kražių g. 5, Vilnius. LT- 01108
El. paštas: stravinskiene@istorija.lt